

4-82

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՎԱՂԵՄԻԱՅԻ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՔՈԶԱՐՅԱՆ ՀԱՅԿ ՄԿՐՏԻ

ՈՒՄՄԱՅԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿՆ ՈՒ ԲՆՈՐՈՇՈՒՄԸ
ԴՈՒՐԱՆՈՒՄ ԵՎ ՎԱՂ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ՍԿԶԲՆԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐՈՒՄ

Է.00.02 «ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԱՏԱՌԻԹՅՈՒՆ»

մասնագիտությամբ

պատմական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման
ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

Ա. Ավետիսյանի *Քաղաքացիական Տարբերակ*

ԵՐԵՎԱՆ - 2005

Ատենախոսության թեման հաստատվել է ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գիտական խորհուրդում

Գիտական ղեկավար՝ քանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Դ. Ա. Հովհաննիսյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝ քանասիրական գիտությունների դոկտոր Ա. Կ. Կոզմոյան
պատմական գիտությունների թեկնածու Ա. Ա Փաշայան

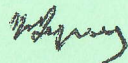
Առաջատար կազմակերպություն՝ Երևանի պետական համալսարան

Պաշտպանությունը կայանալու է 2005թ. նոյեմբերի 16-ին, ժ. 15.00-ին, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտում գործող ԲՈՂ-ի 006 մասնագիտական խորհրդում (հասցե՝ 375019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող., 24 գ):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2005թ. հոկտեմբերի 15-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար

Պ. Չորանյան

ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

7-րդ դարում իսլամի առաջացումից հետո ի հայտ է գալիս հասարակության կազմակերպման նոր ձև՝ *ուժման*, որի շրջանակներում մարդկանց միավորում էր ոչ թե նախաիսլամական շրջանի ցեղային արյունակցական կապը, այլ՝ միաստվածության (թաուհիդ) գաղափարը: Ուժմայի դասական շրջանը, որ իդեալականացվեց իսլամի հետագա դարերում իսլամական կրոնական, քաղաքական տարբեր հոսանքների կողմից, համընկնում է 622-632թթ. և պայմանավորված է Մադինայում Մուհամմադի մարգարեական առաքելությամբ: Այս փուլում *ուժման* ընկալվում է որպես հանրություն, որի անդամները հավատում էին միակ աստծուն, ունեին սուրբ գիրք/եր/, մարգարեներ ու աղոթավայրեր և առաջնորդվում էին ճշմարտությամբ և արդարությամբ: Սա է պատճառը, որ վաղ իսլամը հրեաներին և քրիստոնյաներին համարում էր *ուժմայի* անդամներ: Իսլամի մարգարեի մահվանից հետո *ուժմայի* գաղափարը կորցնում է իր նախնական նշանակությունը՝ առաջ բերելով հասարակության կազմակերպման նոր՝ խալիֆայի և ամիր ալ-մու՛մինիների ինստիտուտները:

Ուժմա եզրը դարերի ընթացքում վերածել է տարողունակ հասկացության՝ պայմանավորելով հասարակական և պատմամշակութային գիտակցության զարգացման ընթացքը, ինչն ակնհայտ է դառնում 7-10-րդ դարերի աղբյուրագիտական նյութի ուսումնասիրությամբ:

Ուժման, որպես արժեքային համակարգ և կառավարման հայեցակարգ, սնվում էր շարիաթից և ֆիկհից: Այդ իսկ պատճառով սույն խնդրի ուսումնասիրությունը սկզբունքային նշանակություն ունի միջնադարյան իսլամական հասարակության մեջ տեղի ունեցած պատմական գործընթացների և մշակութային համակարգի ձևավորման բացատրության համար:

Ուժմա հասկացության ուսումնասիրությունը, որպես առանցքային և հիմնարար արժեք, չափազանց կարևոր է և արդիական իսլամագիտության տեսանկյունից, քանի որ թույլ է տալիս վերլուծել իսլամի՝ որպես արժեքային համակարգի, ձևավորման ընթացքը:

Հիշյալ թեմայի ուսումնասիրությունը հնարավորություն է տալիս նաև խորքային մակարդակում հասկանալ ներկայումս իսլամական աշխարհում առկա կրոնա-քաղաքական գաղափարախոսությունների արժեքային համակարգերը, որոնցում իդեալականացված է մադինայական *ուժման* *Ուժմայի* մանրակրկիտ ուսումնասիրությամբ էլ ավելի տեսանելի են դառնում միջազգային իսլամական համագործակցության և իսլամական միասնության գաղափարական-քաղաքական հիմքերն ու մի շարք առանձնահատկություններ:

Ուժմայի ուսումնասիրությունը կարող է օգտակար լինել Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքական որոշակի մոտեցումներ մշակելու տեսանկյունից՝ նկատի առնելով վերջինիս ներգրավվածությունը Մերձավոր Արևելքի հասարակական և քաղաքական գործընթացներին: Հիշյալ թեմայի ուսումնասիրությունը կարևոր է նաև Հայաստանի հարակից պետություններում իսլամի հարաճուն դերը գնահատելու տեսանկյունից:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Թեման ընտրվել է ուժմայի ուսումնասիրման և դրա ամբողջական բնութագրումից էլնելով, որի համար հեղինակը իր առջև դրել է հետևյալ խնդիրները.

- Գոյություն ունեցող սկզբնաղբյուրների և այլ նյութերի հիման վրա բացահայտել *ուժմայի* առաջացման պատմական նախադրյալները:
- Հետազոտել *ուժմա* եզրի կիրառությունը Ղուրանում և հադիսներում՝ պարզաբանելու համար օգտագործման շերտերն ու իմաստները:
- Քննարկել *ուժմայի* առաջնորդի ինստիտուտի բնույթը և էությունը:
- Ուսումնասիրել *ուժմայի* անդամների կարգավիճակը:
- Ստեղծել *ուժմայի* ուսումնասիրության աղբյուրագիտական հիմք:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅԹԸ

Ատենախոսության թեման, ընդհանուր առմամբ, մեզանում դեռևս չի արժանացել հատուկ ուսումնասիրության: Չնայած ուժմային առնչվող որոշ հարցեր քննարկվել են առանձին հայ և օտարազգի հեղինակների կողմից, սակայն ուժմայի վերաբերյալ ամբողջական ուսումնասիրություն, որպես այդպիսին, չի ներկայացվել առանձին աշխատությամբ: Ներկայացվող հետազոտությունն այդ առումով առաջին գիտական փորձն է:

Գիտական նորույթ է ատենախոսության մեջ ուժմայի, որպես արժեքային համակարգի և կառավարման հայեցակարգի, ինչպես նաև դրա զարգացման ընթացքի ուսումնասիրությունը, ինչն ամրագրված է աղբյուրագիտական հարուստ փաստերով, որոնք հեղինակի կողմից մեզանում առաջին անգամ դրվում են գիտական շրջանառության մեջ:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Ժամանակագրական առումով ատենախոսությունն ընդգրկում է 7-րդ դարից մինչև 13-րդ դարն ընկած ժամանակաշրջանը, որ ներառում է «արդարակյաց խալիֆաների» (632-661թթ), Օմայյան և Աբբասյան խալիֆայությունների շրջանը: Ընտրությունը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ թեմայի ժամանակագրությունը ներառում է ուժմայի ձևավորման, կայացման և հետագա զարգացման շրջանը:

ՍԿԶԲԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ և ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Աշխատությունը գրվել է արաբերեն, հայերեն, անգլերեն և ռուսերեն լեզուներով տարաբնույթ աղբյուրների և ուսումնասիրությունների հիման վրա: Ուսումնասիրության համար որպես կարևոր սկզբնաղբյուր ծառայել են Ղուրանը¹, սուննիական իսլամի

¹ Արաբերեն միշտ տառադարձությամբ հնչում է «ալ-Կուր'ան», սակայն ատենախոսության մեջ կիրառվում է հայ մատենագրության և արևելագիտության մեջ ամրագրված «Ղուրան» ձևը:

հաղիսների վեց հեղինակավոր ժողովածուները. Ալ-Բուխարու (մահ. 870 թ.) և Մուսլիմի (մահ. 875 թ.) «Արժանահավատ հաղիսների ժողովածու»-ն², Աբու Դաուդ աս-Սիջիստանիի (մահ. 888 թ.) «Սուննա»-ն³, Մուհամմադ աթ-Թիրմիզիի (մահ. 892 թ.) «Սուննա»-ն⁴, Ան-Նասա'ի (մահ. 915 թ.) «Սուննա»-ն⁵ և Իբն Մաջիի (մահ. 886 թ.) «Սուննա»-ն⁶ և Իբն Իսհակի (VIII-րդ դ.) կողմից կազմած և ավելի ուշ շրջանում Իբն Զիլամի (IX-րդ դ.) կողմից «խմբագրված» «Վարք Մարգարեի» աշխատությունը⁷:

Ատենախոսության շրջանակներում Ղուրանի հանգատողները⁸ թարգմանելու ժամանակ համեմատական կարգով օգտագործվել են Ղուրանի Ի.Յու. Կրաչկովսկու ուսերեն⁹, Ահմադ և Դինա Ջիդանների անգլերեն¹⁰, ինչպես նաև Վահագն Դավթյանի¹¹ ու Ա. Ամիրխանյանի¹² հայերեն թարգմանությունները: Իսկ Ղուրանի բովանդակության ճիշտ ընկալման համար օգտագործվել են Իբն Զասիրի¹³, Ջալալ ադ-Դին ալ-Մահալիի և Ջալալ ադ-Դին աս-Սուլուտիի (Ջալալեյն)¹⁴, ինչպես նաև աթ-Թաբարսիի¹⁵ Ղուրանի մեկնաբանությունները՝ *թաֆսիրները*:

² Տարբեր գրադարաններում հետազոտություն կատարելու արդյունքում՝ օգտվել ենք ալ-Բուխարու և Մուսլիմի հաղիսների ժողովածուների երկու տարբեր հրատարակություններից, և ատենախոսության մեջ նրանց ժողովածուները նշելիս հղումները բերված են երկու տարբերակով: Առաջին հրատարակությունները հետևյալն են.

صحيح البخاري، دار احياء التراث العربي، بدون تاريخ الاصدار، المجلدات ٩، الصفحات ٤١٢٠
صحيح مسلم، دار الكتب العلمية ٢٠١٤م، المجلدات ٢، الصفحات ١٣٧٦

Երկրորդ հրատարակությունները հետևյալն են.

صحيح البخاري، المجلدات ٤، دار الحديث، بدون تاريخ الاصدار
صحيح مسلم، بشرح النووي، القاهرة، ١٩٣١هـ، ٩، دار الحديث، القاهرة ١٤١٩-١٩٩٨م
٣ سنن ابي داود، دار احياء التراث العربي، بدون تاريخ الاصدار، المجلدات ٤،
٤ سنن الترمذي، دار الكتب العلمية ١٩٩٩م، المجلدات ٥
٥ سنن النسائي، دار الفكر، بدون تاريخ الاصدار، المجلدات ٢،
٦ سنن ابن ماجه، دار احياء التراث العربي، بدون تاريخ الاصدار، المجلدات ٢،
٧ المسيرة النبوية لابن هيثام، المجلدات ١، المكتبة العصرية، بيروت ١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣م

⁸ Սույն ատենախոսության մեջ փորձ է արվում «այսօր» եզրի փոխարեն գիտական շրջանառության մեջ դնել հայերեն «հանգատող» տերմինը: «Այսօր» արաբերեն բառացի նշանակում է «նախանշան», իսկ հայ մատենագրության մեջ ավանդաբար թարգմանվել է «ոտանավոր»: Այդ մասին տես Ս. Կոզմոյան Ա. Կ., Ղուրանը հայոց մեջ, Երևան, 2003, էջ 6, հղմ. 1: 2004 թ. լույս է տեսել է Հայավերոյանի թարգմանությամբ և ծանոթագրությամբ «Սուրբ Ղուրան (29-30-րդ մասեր)» գիրքը, ուր հեղինակը *այսօր* եզրը մեկնաբանում է *պատգամ* բառով (տես նշվ. աշխ. էջ 11), որը մեր կարծիքով շեղում է վերը նշված եզրի ամբողջական ճիշտ ընկալումը:

⁹ Koran. Перевод и комментарии И. Ю. Крачковского, М., 1986.

¹⁰ The Glorious Qur'an: Text and Translation by Ahmad and Dina Zidan, Islamic Home Publishing & Distribution, Cairo, n.d.

¹¹ Վ. Դավթյանի կողմից թարգմանված 120 հանգատողները տես Ս. Կոզմոյան Ա. Կ., նշվ. աշխ.:

¹² Ղուրան, թարգմ. Ա. Ամիրխանյանի, Վաղնա 1909:

¹³ مختصر تفسير ابن كثير، للحافظ صاعد الدين ابن الفداء اسماعيل بن كثير القرشي الدمشقي (١١٩٤-١١٩٨) هـ، دار النقوى - القاهرة، بدون تاريخ الاصدار، المجلدات ٣، ٢٠٠٤م

¹⁴ تفسير الجلالين، للعلامة جلال الدين المحلي (١١٧٤-١١٩٧) هـ والعلامة جلال الدين السيوطي (١١٩٤-١١٩٨) هـ، دار النقوى - القاهرة، بدون تاريخ الاصدار

¹⁵ الطبرسي، مجمع البيان في تفسير القرآن، دار الحديث، بدون تاريخ الاصدار، المجلدات ١

Հայցողի առջև կանգնած խնդիրների լուծմանը նպաստել են ունմայի վերաբերյալ խորհրդային և օտար հետազոտողների արժեքավոր աշխատությունները: Իսլամի ծագման շրջանում Արաբիայում տեղի ունեցող սոցիալ-տնտեսական գործընթացների բովանդակությանն անդրադարձել է Լ.Վ. Նեգրյան իր «Հասարակական կարգը Յյուսիսային և Կենտրոնական Արաբիայում V-VII դդ.»¹⁶ աշխատության մեջ: Ավելի լայն շրջանի սոցիալական կառուցվածքի ուսումնասիրություն է կատարել Ռ. Լևին իր «Իսլամի սոցիալական կառուցվածքը»¹⁷ մենագրության մեջ: Օ.Գ. Բոլշակովն իր «Արաբական խալիֆաթի պատմությունը»¹⁸ եռահատորյակում մանրամասն վերլուծում է պատմաքաղաքական և սոցիալ-տնտեսական իրադրությունը՝ սկսած նախաիսլամական շրջանից (V դ.) մինչև VII դ. վերջը, իսկ Մ.Ու. Ուսուրը «Մուհամմադը Մեքքայում»¹⁹ և «Մուհամմադը Մադինայում»²⁰ մենագրություններում բավական մանրամասնորեն քննության է ենթարկել Մուհամմադի գործունեության մեքքայական և մադինայական շրջանները: Մուհամմադի գործունեության վերլուծությանն է անդրադարձել նաև Մ. Ռոդինսոն իր «Մուհամմադն իսլամի մարգարե»²¹ գրքում:

Իսլամի ծագման վաղ շրջանի պատմական գործընթացները ճիշտ ըմբռնելուն մեծապես նպաստել են նաև Ֆ. Զիթիի «Արաբների պատմություն»²², Ն.Յ. Զովհաննիսյանի «Արաբական երկրների պատմություն»²³, Ե.Ա. Բեյլակի «Արաբները, իսլամը և արաբական խալիֆաթը վաղ միջնադարում»²⁴ և Ա.Ե. Կրիմսկու «Մուսուլմանության պատմությունը»²⁵ աշխատությունները:

Ատենախոսության համար որպես իսլամագիտական ընդհանուր տեսական հիմք ծառայել են Վ.Վ. Բարտոլդի «Իսլամի պատմության և արաբական խալիֆաթի

¹⁶ Негря Л. В. Общественный строй Северной и Центральной Аравии в V-VII вв., М.: Наука, 1981.

¹⁷ Levy R., The Social Structure of Islam, Cambridge University Press, 1962

¹⁸ Большаков О. Г. История Халифата I, Ислам в Аравии (570- 633), М., «Восточная литература» РАН, 2000,

Большаков О. Г. История Халифата II, Эпоха великих завоеваний (633-656), М., «Восточная литература» РАН,

2000 . Большаков О. Г. История Халифата III, Между двух гражданских войн 656-696, М., «Восточная

литература» РАН, 1998.

¹⁹ Montgomery Watt W., Muhammad at Mecca. Oxford, 1953.

²⁰ Montgomery Watt W., Muhammad at Medina. Oxford, 1956.

²¹ Rodinson M., Muhammad. Prophet of Islam, London-New York, 2002.

²² Hitti Ph., A History of the Arabs, London, 1946.

²³ Հովհաննիսյան Ն.Յ., Արաբական երկրների պատմություն, Արաբները VII դարից մինչև 1516թ., հ.1,

Երևան 2003:

²⁴ Беляев Е. А., Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье, М.: Наука, 1965.

²⁵ Крымский А. Е., История мусульманства. Самостоятельные очерки, обработки и дополненные переводы из

Дозы и Гольдшиэра, ч. 1-3, М.: 1914.

հետազոտության մեթոդները, որոնք հնարավորություն են տալիս դիտարկել ատենախոսության մեջ արծածված խնդիրները մեկ ամբողջական համակարգում:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության մեջ առաջ քաշվող դրույթները գործնականում կարող են օգտագործվել բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների ինչպես նեղ մասնագիտական դասընթացներում, այնպես էլ ընդհանուր կրթական ծրագրերում: Աշխատանքում տեղ գտած հաղիսների, հանգստողերի և «Մադինայի համաձայնագրի» հայերեն թարգմանությունները (այն հայերեն թարգմանվում է առաջին անգամ) կարող են կիրառվել նաև իսլամագիտական, մասնավորապես ումմայի վերաբերյալ այլ ուսումնասիրություններում:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԱՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսությունը քննարկվել և հավանության է արժանացել ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի արաբագիտության ամբիոնում և ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի արաբական երկրների բաժնում: Աշխատանքում քննարկվող հիմնական խնդիրներն ու դրույթները լուսաբանվել են տարբեր պարբերականներում և ժողովածուներում («Իրան-Նամե», «ORIENTALIA», «Բանբեր Երևանի համալսարանի», «Մերձավոր Արևելք») հրատարակած հոդվածներում:

Հեղինակի հրատարակած հոդվածների ցանկը ներկայացված է սեղմագրի վերջում:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՆ ՈՒ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, չորս գլուխներից, եզրակացությունից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածից:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅԱՆ մեջ հիմնավորվում է հետազոտվող թեմայի գիտական արդիականությունն ու քաղաքական հրատապությունը, տրվում է օգտագործված

գրականության համառոտ տեսությունը, հետազոտության նպատակներն ու խնդիրները, ինչպես նաև աշխատանքի մեթոդաբանական հիմքն ու գիտական նորույթը:

Ներածությունը ներառում է նաև աղբյուրագիտական նյութի (Ղուրանի, հաղիսների ժողովածուների և Իբն Հիշամի կազմած «Վարք Մարգարեի» աշխատության) հավաքագրման համառոտ պատմությունը:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՆՈՒՄ՝ «ՈՒՄՄԱՅԻ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱԳՐՅԱԼՆԵՐԸ», քննարկվում է VI-VII դդ Արաբական թերակղզու պատմաաշխարհաքաղաքական իրավիճակը: Մանրամասն ուսումնասիրության են ենթարկվել պատմական այն իրադարձությունները, որոնք անմիջականորեն նպաստեցին ումմայի ձևավորմանը և կայացմանը:

Առաջին գլխի առաջին ենթագլխում՝ «Ալ-Ակաբայի հանդիպումների նշանակությունն ումմայի կայացման գործում», քննարկվում են 619-620 թթ. Մուհամմադի և յասրիբցիների միջև Մեքքայի հյուսիսում գտնվող ալ-Ակաբա լեռանցքում տեղի ունեցած հանդիպումները, որոնք Մուհամմադի և նրա հետևորդների համար պարարտ հող նախապատրաստեցին՝ Յասրիբ տեղափոխվելու (հիջրա) համար: Աղբյուրագիտական հարուստ նյութի հիման վրա վերհանվում է արժեքային այն հենքը, որի շուրջ Մուհամմադ մարգարեն կառուցեց ապագա համագործակցությունը՝ հիմնելով նոր ձևավորվող կառույցի առանցքը: Քննության է ենթարկվում նաև արաբական բանու խազրաջ և բանու աուս ցեղերի միջև առկա հակասությունների սրումը, ինչը նպաստեցին Մուհամմադի Յասրիբ տեղափոխվելուն, ուր նա իր ուսմունքով հանդես եկավ միավորիչ ուժի դերում:

Գլխի երկրորդ՝ «Մադինայի համաձայնագիրը ումմայի ձևավորման համատեքստում» ենթագլխում, առաջին անգամ թարգմանաբար ներկայացվում և մանրամասն վերլուծության է ենթարկվում Մուհամմադի և Յասրիբի բնակչության միջև կնքված «Մադինայի համաձայնագիր» անվամբ հայտնի պայմանագիրը, որ նպաստեց ումմայի կայացմանը: ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒՅԱՆ ընթացքում առանձնացվել են այն արժեքներն ու սկզբունքները, որոնք Մուհամմադի կողմից դրվում էին ապագա ումմայի հիմքում: Մուհամմադը ճկուն և զգաստ մոտեցում ցուցաբերեց նոր համայնքի կազմավորման գործում: Առանձին ցեղերի հարաբերություններն ու պարտավորությունները պահպանվեցին, չխաթարվեցին տեղական առաջնորդների

իրավունքները, իսկ իրեն Մուհամմադը վերապահեց վիճահարույց հարցերով որոշումներ կայացնելու իրավունքը: Այս ամենի հետ մեկտեղ նա ամրագրեց քաղաքական կազմակերպվածության նոր սկզբունքներ, ըստ որի նախատեսվում էր ընդհանուր ուժերով պայքարել արտաքին թշնամու դեմ, ինչպես նաև ապահովել համայնքի բոլոր անդամների անվտանգությունը: Ըստ էության, այս համաձայնագրում ամենակարևոր դրույթը հանցագործի պատասխանատվության անձնավորումն է, որը գրկում էր նրան ցեղի աջակցությունից և խոչընդոտ դառնում միջցեղային պայքարի առաջացման գործում՝ կանխելով Յասրիբի հետագա քայքայումը:

Ատենախոսության ԵՐՐՈՐԴ ԳԼԽՈՒՄ՝ «ՈՒՄՄԱ ԶԱՍՎԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՈՒՐԱՆՈՒՄ ԵՎ ՍՈՒՆԱՅՈՒՄ», ուսումնասիրվում են «ումմա» եզրի նշանակությունները Ղուրանում և հադիսներում:

Գլխի առաջին ենթագլխում՝ «Ումմա եզրի իմաստային զարգացումը Ղուրանի տեքստում», առաջնորդվելով Տ. Նյոլդեկեի առաջարկած սուրաների բաժանման ժամանակագրությամբ, որի համաձայն սուրաները՝ կապված այն հանգամանքի հետ, թե որտեղ են դրանք արտասանվել, բաժանում ենք երկու հիմնական խմբերի՝ մեքքայական և մադինայական: Մեքքայական սուրաները, կախված իրենց ոճական առանձնահատկություններից, բաժանվում են երեք ենթաշրջանների՝ բանաստեղծական, ռաիմանական և մարգարեական:

Ըստ շրջանների ուսումնասիրվում է ումմա եզրը, ինչն իր հերթին հնարավորություն է տալիս տեսնել հետազոտվող եզրի զարգացումը ժամանակի ընթացքում և հանգել հետևյալ եզրակացության. Մարգարեն քարոզչության սկզբնական շրջանում ումմա եզրը կիրառում էր մարդիկ, ժողովուրդ» և ընդհանրապես մարդկային բազմություն իմաստներով՝ չտարբերելով այն *ալ-կաում*, *ան-նաս* և մարդկային բազմությունը նկարագրող այլ եզրերից: Սակայն հետզհետե սկսում են փոփոխություններ նկատվել ումմա եզրի մեկնաբանության մեջ: Ի հայտ են գալիս նոր իմաստներ, որոնք ընդգծում են նրա դավանական բաղկացուցիչները, այսինքն՝ արդեն ումմա է ընկալվում մարդկային այն բազմությունը, որն ունի առաքյալներ, Սուրբ գիրք ու պաշտամունքի վայրեր և առաջնորդվում է ճշմարտությամբ և արդարությամբ:

Մադինայական քարոզչության ժամանակ արդեն տեսանելի է, որ խոսելով *ումմայի* մասին, նկատի է առնվում կրոնական համայնքը: Այս շրջանում ումմա եզրն ավելի ու ավելի է ամրապնդում իր մեջ այդ իմաստը:

Ուշադրություն է գրավում նաև այն հետաքրքիր հանգամանքը, որ ումմա եզրը Ղուրանում միշտ հանդիպում է անորոշ առումով: Կարելի է ենթադրել, որ ամենայն հավանականությամբ Ղուրանում այս գաղափարը քննարկվում է ընդհանուր առմամբ, այսինքն՝ փորձ է արվում տալ այդ նոր երևույթի սահմանումը:

Երկրորդ գլխի երկրորդ ենթագլխում՝ «Ումմա եզրի նշանակությունը հադիսներում», քննության է ենթարկվում ումմա եզրի կիրառությունն ու նշանակությունը սուննիական իսլամում իրենց արժանահավատությամբ հարգանք վայելող վերը նշված հադիսների վեց ժողովածուներում:

Այս հետազոտությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտել, թե ինչ համատեքստում է Մուհամմադն օգտագործում այս եզրը, և նշել մոտավորապես այն ժամանակահատվածը, երբ ումմա հասկացությունը ձևավորվում է որպես հատուկ եզր՝ մուսուլմանների համայնքը բնորոշելու համար: Կատարված հետազոտությունը հնարավորություն է տալիս նշել, որ հակառակ այն հանգամանքին, որ հադիսներում հանդիպում են ումմա եզրի կիրառության տարբեր ձևեր ու նշանակություններ, այդուհանդերձ, նրանց մեծ մասում ումման օգտագործվում է որպես առանձին, կայացած հասկացություն՝ հավատացյալների միասնականության կազմակերպման ձև նշելու համար:

Ատենախոսության ԵՐՐՈՐԴ ԳԼԽՈՒՄ՝ «ԳԵՐՎԱԳՈՒՅՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՁԵՎԱՎՈՐՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱ ԽՆԴԻՐՆԵՐՆ ՈՒՄՄԱՅՈՒՄ», քննարկվում են ումմայի ղեկավարի ինստիտուտին վերաբերող խնդիրներ:

Գլխի առաջին ենթագլխում՝ «Մուհամմադի՝ գերագույն իշխանության ինստիտուտի իրագործումը: Ումմայի «կատարյալ» ղեկավարի կերպարը», հետազոտվում է ումմայի ղեկավարի դիրքում Մուհամմադի ստանձնած գործառույթները: Համեմատություն է անցկացվում նախաիսլամական շրջանում առկա ղեկավարման ինստիտուտների և ումմայի ղեկավարի դերում Մուհամմադի կողմից իրականացվող գործողությունների միջև, ինչն իր հերթին հնարավորություն է տալիս տեսնել, որ ումմայի ղեկավարումն իրականացնելիս Մուհամմադն իր ձեռքում է կենտրոնացնում նախաիսլամական

տոհմացեղային հարաբերությունների ծանոթ այնպիսի գործառույթներ, ինչպիսիքն էին սայիդի (ցեղապետի), կաիդի (ռազմական առաջնորդի), հաքամի (միջնորդ դատավորի) և հոգևոր առաջնորդի գործառույթները, որոնք մինչ այդ իրականացվում էին հիմնականում տարբեր մարդկանց կողմից:

Այս խնդրի ուսումնասիրությունը կարևորվում է նրանով, որ լինելով ուժմայի հիմնադիրը և առաջին ղեկավարը՝ գերագույն իշխանության կրողը, Մուհամմադը ձևավորեց ղեկավարի կատարյալ կերպարը, որը չափանիշ պիտի դառնար հետագա սերունդների համար:

Գլխի երկրորդ ենթազխումը՝ «*Գերագույն իշխանության ինստիտուտների ձևավորումը Մուհամմադի մահից հետո*», անդրադարձ է կատարվում Մուհամմադի մահից հետո գերագույն իշխանության ինստիտուտի զարգացմանը:

Մուհամմադի մահից հետո առաջացած գերագույն իշխանության վակուումը մասամբ այդ ինստիտուտի փոխանցման մեխանիզմների բացակայության արդյունք էր, որն իր հերթին նպաստեց գերագույն իշխանության տարբեր հայեցակարգերի առաջացմանը:

Ատենախոսության այս մասում մանրամասն հետազոտվում է գերագույն իշխանության փոխանցման՝ *տիրակալություն (մուլք)* ինստիտուտի անհամատեղելիության հարցերն իսլամական արժեքային համակարգի հետ, ինչպես նաև ուսումնասիրվում են *խալիֆայի* ինստիտուտի ձևավորմանը, կայացմանը և զարգացմանն առնչվող խնդիրները: *խալիֆայի* ինստիտուտի համատեքստում դիտարկվում է Օմայյանների և Աբբասյանների առաջադրած *խալիֆայի* ինստիտուտի մոդելները՝ պարզելու համար նրանց նմանություններն ու տարբերությունները: Հետազոտությունը հնարավորություն է տալիս եզրակացնել, որ ժամանակի ընթացքում *խալիֆայի* ինստիտուտը իմաստափոխվում է՝ «Մարգարեի ժառանգորդից» վերածվելով «Ալլահի ժառանգորդի», իսկ մուսուլմանական համայնքում իշխանությամբ օժտված անհատների կողմից *խալիֆա* տիտղոսի կիրառությունը դառնում է նրանց իշխանության օրինականացման նախապայման, որով նրանք կարող էին ցույց տալ իրենց իշխանության աստվածային բնույթը և չընդհատվող կապը նախորդ սերունդների հետ:

Որպես գերագույն իշխանության ընկալման նոր փուլ քննարկվում է նաև *ամիրու-լ-մու'մինին* (հավատացյալների տիրակալի) ինստիտուտի ձևավորումը:

Ուսումնասիրության է ենթարկվում նաև գերագույն իշխանության շիական (իմամաթ) և խարիջիական հայեցակարգերը՝ ներկայացնելով նրանց առաջացման ու ձևավորման պատմությունը, ինչպես նաև հիմնական գաղափարներն ու սկզբունքները:

Այս գլխի վերջում համեմատություն է անցկացվում բոլոր վերոնշյալ մոդելների և չափանիշ հանդիսացող Մուհամմադի կառավարման մոդելի միջև՝ պարզելու համար նրանց միջև ընդհանրություններն ու շեղումները:

Ատենախոսության ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԼԽՈՒՄ՝ «ՈՒՄՄԱՅԻ ԱՆՂԱՄՆԵՐԻ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ», հետազոտվում է ուժմայի կառուցվածքը, նրա անդամների կարգավիճակը և ուժմային անդամակցության խնդիրն ընդհանրապես:

Քննարկվում է տերմինաբանական դաշտը, որով իսլամը բնորոշում է մարդկանց: Ուսումնասիրությունն այս բնագավառում ցույց է տալիս, որ իսլամն առանձնացնում է մարդկանց երկու հիմնական խմբեր՝ հավատացյալներ և ոչ հավատացյալներ: Ըստ այդմ՝ այս գլխում հետազոտվող խնդիրները բաժանվել են երեք հիմնական ենթազուխների:

Գլխի առաջին ենթազխումը՝ «*Ուժմայի մուսուլման անդամները*», քննության է ենթարկվում հավատացյալների կարգավիճակը՝ դիտարկելով նրանց որպես ուժմայի անդամներ: Բերվում է հավատացյալի բարոյական նկարագիրը՝ մատնանշելով այն հիմնական արժեքները, որոնց կրողն, ըստ իսլամի, պիտի հանդիսանար հավատացյալը, որպեսզի համարվեր մուսուլմանական համայնքի՝ ուժմայի անդամ: Ուսումնասիրության ընթացքում շոշափվել են միայն այն արժեքները, որոնք կարևոր են հասարակական հարաբերություններում և որպես հասարակական էակի բնութագրում են հավատացյալին:

Հետազոտվում են նաև ուժմայի ներսում շերտավորման առաջացման խնդիրները՝ ուժմայի անդամների տարանջատումը «ընտրյալների» և «զանգվածի» (*խասսա* և *ամմա*): Համեմատություն է անցկացվում հավատացյալների եղբայրության և հավասարության մասին Մուհամմադ մարգարեի քարոզների և հավատացյալների շերտավորման երևույթի առկայության միջև:

Հավատացյալների հավասարության համատեքստում քննվում է ունմային ոչ արար մուսուլմանների անդամակցման խնդիրը, որը գոյություն ուներ իսլամի տարածման վաղ շրջանում:

Գլխի երկրորդ ենթագլխում՝ «*Ունմայի ոչ մուսուլման անդամները*», ուշադրություն է դարձվել ոչ մուսուլմանների կարգավիճակի ուսումնասիրությանը՝ պարզելու համար՝ արդյոք նրանք կարող են համարվել ունմայի անդամներ, թե՞ ոչ:

Ղուրանի տերմինաբանական դաշտի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ իսլամը տարբերակում է ոչ մուսուլմանների երկու տեսակ: Նրանցից առաջինները անհավատներն են, որոնց Ղուրանն անդրադառնում է ընդհանրական «*մուշրիքունա*» եզրով, իսկ մյուս խումբը, այսպես կոչված, «Գրքի ժողովուրդներն» են (հիմնականում հրեաներն ու քրիստոնյաները), որոնց կարգավիճակն իսլամում, ի համեմատություն առաջինների, ավելի բարձր էր:

Քննարկվում են նաև այն մեխանիզմները (*‘աման, սուլի և ահդ ազ-զիմմա*), որոնք հնարավորություն էին տալիս ոչ մուսուլմաններին ինտեգրվել իսլամական հասարակության մեջ և համարվել ունմայի անդամ:

Ունմային անդամակցությունը կարևորվում էր նրանով, որ մուսուլմանների և ոչ մուսուլմանների համար հանդիսանում էր կյանքի և ունեցվածքի անվտանգության նախապայման:

Գլխի երրորդ ենթագլխում՝ «*Մուսուլմանների և ոչ մուսուլմանների փոխհարաբերությունները*», հետազոտվում է մուսուլմանների և ոչ մուսուլմանների միջև փոխհարաբերությունները կարգավորող որոշ մեխանիզմներ, որոնք բխում են Ղուրանից և Սուրնայից: Մասնավորապես քննության են ենթարկվում մուսուլմանների և ոչ մուսուլմանների ողջույնի փոխանակմանը, նրանց միջև ամուսնությանը և ժառանգությանը վերաբերող հարցերը:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ մեջ, ամփոփելով աշխատանքի հիմնական արդյունքները, ատենախոսն եզրակացնում է.

1. Ղուրանում ունմա է սահմանվում մարդկանց այն համակեցությունը, որն ունի.
 - Միաստավածության գաղափարով արտահայտված միևնույն դավանանք (*դին*):

- Առաքյալ կամ առաքյալներ (*ռասուլ*), որոնք կապող օղակ են հանդիսանում այդ մարդկանց և գերագույն էակի (իսլամի պարագայում՝ Ալլահի) միջև:
- Սուրբ գիրք (*ալ-քիթաբ*), որտեղ արտացոլված է գերագույն էակի խոսքը:
- Երկրպագության վայրերը (*մանսաբ*):

Այս ամենի հետ մեկտեղ ձգտում է միասնականության (վահդաթուն)՝ առաջնորդվելով ճշմարտությամբ (ալ-հակ) և արդարությամբ (ալ-ադլ):

2. Իր գործունեությամբ և ապրելակերպով Մուհամմադը ձևավորեց ունմայի կատարյալ ղեկավարի կերպարը, որն իր մեջ էր ամփոփում ժամանակակիցներից քաջածանոթ ցեղապետի, միջնորդ դատավորի, ռազմական ու հոգևոր առաջնորդների հատկանիշները: Նրա գործունեությունն իր մեջ ներառում էր հավատացյալի կյանքի բոլոր կողմերը, իսկ անգերագանցելի հեղինակությունն ապահովված էր աստվածային նախախնամությամբ, որն էլ կասկածից վեր էր դասում նրա որոշումները:

3. Մուհամմադի մահից հետո առաջանում է գերագույն իշխանության վակուում, քանի որ դեռ իր կենդանության օրոք նա չէր մշակել իշխանության փոխանցման ոչ մի մեխանիզմ, սակայն հստակ ձևակերպել էր իսլամի անընդունելի վերաբերմունքը իշխանության այն ձևի հանդեպ, որը Ղուրանում հիշատակվում է *մուլք* (տիրակալություն) եզրով:

Իսլամի պատմության մեջ գերագույն իշխանության ինստիտուտն անցել է կայացման հետևյալ ճանապարհը.

- Համայնքը ղեկավարելու համար առաջին մուսուլմանները և Մուհամմադի զինակիցները ստեղծեցին *խալիֆայի*՝ Մարգարեի «տեղապահի» ինստիտուտը, որի նպատակն էր հետևել, որպեսզի համայնքը՝ ունման, առաջնորդվեր Ալլահի խոսքով և չչեղվեր ճիշտ ճանապարհից:
- Խալիֆայի ինստիտուտին զուգահեռ ձևավորվեց *ամիրու-լ-մու'մինինի*՝ հավատացյալների հրամանատարի ինստիտուտը: Ի տարբերություն խալիֆայի ինստիտուտի՝ ամիրու-լ-մու'մինինի ինստիտուտի համար իշխանության իրականացման օբյեկտ է հանդիսանում հավատացյալը

(մու՛մին), այլ ոչ թե համայնքը՝ ունման, որն էլ իր հերթին փոխում էր գերագույն իշխանության ողջ բնույթը:

- Օմայյանների և Աբբասյանների «ջանքերի» շնորհիվ գերագույն իշխանության ժառանգական փոխանցման ձևը, երբ խալիֆայի տիտղոսը ժառանգվում էր մեկ տոհմի-ցեղի անդամներից մեկը, դարձավ «նորմ»: Սակայն այն տարբերությամբ, որ Օմայյաններն իրենց իշխանությունը հիմնավորելու համար հենվում էին արաբական մտածելակերպի վրա, իսկ Աբբասյանները, այդ ամենի հետ մեկտեղ, իշխանության իրենց իրավունքը հիմնավորեցին նաև իսլամական արժեքներով:

- Խալիֆայության ներսում ընթացող պետական ինստիտուտների ձևավորման գործընթացներին ի պատասխան՝ առաջացան երկու իրար հակառակ կառավարման մոդելներ՝ շիական և խարիջիական:

Շիական կրոնափիլիսոփայական համակարգն առաջարկեց գերագույն իշխանության՝ *իմամաթի* հայեցակարգը, որը շիանների հիմնավորմամբ «աստվածային նախախնամության» արդյունք էր և այդ նույն նախախնամության հետևանքով իմամաթի հանդեպ բացառիկ իրավունքները պատկանում էին Ալիին և նրա սերունդներին:

Խարիջիների առաջարկած մոդելով համայնքի ղեկավարի ինստիտուտն ընտրովի մարմին էր, իսկ թեկնածուները կարող էին լինել բոլոր հավատացյալները՝ անկախ իրենց ծագումից, սակայն թեկնածուների համար պարտադիր նախապայման էր կյանքում Ղուրանով ու սուննայով առաջնորդվելը, մարդկանց հետ արդարացի վարվելու կարողությունը և զենքը ձեռքին բռնապետ կառավարչի դեմ պայքարելու ունակությունը:

4. Ումմայի անդամների ուսումնասիրությունն ամփոփելով՝ կարելի է առանձնացնել հետևյալ կետերը.

- Իսլամը բաժանում է մարդկանց հավատացյալների և ոչ հավատացյալների, այսինքն՝ մուսուլմանների և ոչ մուսուլմանների:
- Ումմայի անդամ են բոլոր մուսուլմանները, սակայն նրանց միջև չի գործում իսլամի հիմնական սկզբունքներից մեկը՝ հավատացյալների հավասարության

սկզբունքը, ինչը, նախևառաջ, ապացուցվում է ընտրյալների և զանգվածների խավերի առկայությամբ:

- Ումմայի անդամ են նաև մուսուլմանների իշխանության ներքո գտնվող տարածքների (*դար ալ-իսլամ*) ոչ մուսուլման բնակչությունը, որոնց անդամակցությունը պայմանավորված էր երկու տարբերակով: Առաջինը՝ ոչ մուսուլմանները հովանավորության մասին դաշինք էին (*աիդ ազ-զիմմա*) կնքում մուսուլմանների հետ և դառնում էին հովանավորության տակ գտնվող ժողովուրդ (*աիլ ազ-զիմմա*) և այդ կարգավիճակով հանդիսանում ումմայի անդամ: Երկրորդ տարբերակը նախատեսում էր ոչ մուսուլմանների կողմից իսլամի ընդունումը, որով նրանք դառնում էին մուսուլմաններ և օգտվում մուսուլմանների իրավունքներից և պարտականություններից:

ՀԱՎԵԼՎԱԾՈՒՄ աղյուսակների տեսքով բերվում են այն հանգատողերը և հաղիսները, որտեղ հանդիպում է «ումմա» եզրը, ինչպես նաև այն հանգատողերը, որոնք պարունակում են «մուսլիմ» և «մու՛մին» տերմինները:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁԻՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԳԻՏԱԿԱՆ
ՀՐԱՊԱՐԱՎՈՒՄՆԵՐԸ

1. Ողջույնի ծեսը սուննիական իսլամում, Իրան-Նամե, Երևան, 2003, № 38, էջ 57-59:
2. «Ումմա» հասկացության զարգացումը Ղուրանի տեքստում, ORIENTALIA, ԵՊՀ Արևելագիտության ֆակուլտետի երիտասարդ դասախոսների և ասպիրանտների գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2004, պրակ II, էջ 78-87:
3. Ալ-Ակաբայի հանդիպումները որպես ումմայի հիմնադրման նախապայման, Իրան-Նամե, Երևան, 2005, № 39, էջ 36-38:
4. Մեդինայի համաձայնագիր, Բանբեր Երևանի Համալսարանի, Երևան, 2005, № 1, էջ 207-211:
5. «Ումմա» եզրի կիրառությունը հաղիսներում, Մերձավոր Արևելք. Պատմություն, քաղաքականություն, մշակույթ, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ, Երևան, 2005, պրակ II, էջ 157-160:

КОЧАРЯН АЙК МКРТИЧЕВИЧ

СТАТУС И ОПРЕДЕЛЕНИЕ УММЫ В КОРАНЕ И РАННЕЙ МУСУЛЬМАНСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по
специальности 07.00.02 – «Всеобщая история»

Защита состоится 16 ноября 2005 г. по адресу: 375019, г. Ереван, проспект Маршала
Баграмяна, 24г, Институт Востоковедения НАН РА

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена изучению сущности уммы, основанное на
источниковедческом исследовании таких материалов, как Коран и хадисы⁴¹.

Появление социально-политической организации, общество нового типа под названием
умма, связана с переселением (хиджра) пророка Мухаммеда в Медину и с той
деятельностью, которую он развернул там. В глазах мусульман мединское общество
возглавляемое Мухаммедом (умма) является воплощением порядка и справедливости. Оно и
есть эталон «идеальной уммы» стремление воссоздать которое лейтмотивом проходит через
четырнадцативековую историю ислама. Почти во всех исламских движениях и течениях (от
умеренных до радикальных) можно угледеть вышеупомянутый процесс.

Проблематика данной диссертационной работы способствует глубочайшему и
системному исследованию процессов происходящих в исламском мире. В этом плане данная
проблематика особенно актуальна для независимой Армении, если иметь ввиду то
обстоятельство, что большая часть населения трех соседних стран мусульмане, а одна из
соседних стран – Иран, является исламским государством по конституции.

Для достижения цели диссертантом поставлены следующие задачи: 1) проследить
исторические предпосылки становления уммы, 2) исследовать значения термина «умма» в

⁴¹ В данной работе использовались своды шести авторитетных мухадисов принятых в суннизме.

Коране и хадисах, 3) создать источниковедческую базу для исследования уммы, 4) в целях
комплексного изучения данной проблематики рассмотреть статус членов уммы и проблемы
членства, а также сущность и характер института «руководителя уммы».

Работа состоит из введения, четырех глав, заключения, библиографии и приложения.

Во введении обосновывается актуальность темы исследования, дается обзор
литературы и источников, использованных в работе, формулируется цель и задачи данного
исследования, определяется теоретическое и практическое значение. Приводится краткая
история собирания источников – Корана и хадисов.

В первой главе - «Исторические предпосылки становления уммы» - дается общий обзор
событий конца VI – первой половины VII вв. На фоне этих событий выделяются встречи в
аль-Акабе (619-620 гг.) и «Мединское соглашение» (620 г.), как практические шаги для
создания будущей уммы.

Во второй главе - «Понятия умма в Коране и Сунне» - используя временное разделение
сур, предложенное Т.Нёльдеке, рассматривается поэтапное развитие и обогащение понятия
«умма» в Коране. Отдельно исследуются те хадисы, в которых используется термин «умма»,
стараясь раскрыть смысловую нагрузку данного понятия.

В третьей главе - «Формирование и проблемы института верховной власти в умме» -
исследования разделены на две части. В первой – рассматривается образ пророка
Мухаммеда, как идеального руководителя, главы общины мусульман, а во второй –
трансформация и «деформация» института верховной власти на сравнительном примере
Омейядской и Аббасидско-шиитской концепций верховной власти. А как начало этих
изменений предлагается образование институтов «халиф» и «амиру-л-муминин».

В четвертой главе – «Статус членов уммы» - исследуется структура уммы, статус его
членов и механизмы членства в умму. В начале этой главы анализируется терминология
Корана, с помощью которых ислам обращается к людям, разделяя их на правоверных и
неверных. Отдельно рассматриваются механизмы и проблемы членства для этих двух групп.
Делаются выводы о несоответствии духу ислама отношение первых мусульман арабов к
мусульманам не арабского происхождения, как к второстепенным членам общины.
Диссертант аналогично анализирует статус и механизмы членства для не мусульман и делает

обобщение, что членство для не мусульман возможно при принятии ислама, или заключении договоров, таких как аман, сулх и ахд аз-зимми.

В этой главе на примере практики наследования, женитьбы и обмена приветствиями рассматривается также проблема взаимоотношений между мусульманами и не мусульманами.

В заключении подводятся итоги исследования, обобщаются выводы, сделанные в ходе написания данной работы.

HAYK KOCHARYAN

THE STATUS AND DESCRIPTION OF *UMMAH* IN THE QURAN AND EARLY MUSLIM LITERATURE

